

Lietiški reljefai kalviškoje kryždirbystėje

Senieji kalvių darbo kryžiai savo silueto išraiškingumu, konstrukcijos paprastumu žavi ir liaudies meno tyrinėtoją, ir kalvystės amatu užsiimančią, ir paprastą žmogų. Kaldinti kryžiai matomi ant sakralinių bei memorialinių pastatų viršūnių, pakelėse, prie sodybų ar kaimo bei nedidelių miestelių kapinėse, deja, neatspindi visos geležinės kryždirbystės panoramos. Metaliniai kryžiai, nors ir daug patvaresni nei mediniai, taip pat sparčiai nyksta. Daugeliui šių senųjų dirbinių yra daugiau nei arba arti šimto metų, todėl geležis jau yra smarkiai aprūdijusi, nukritusi dalis ornamentikos, neretai ir pats kryžius, nurūdijęs ties jungtimi su postamentu (pagrindu). Dalis tokių kryžių sau prieglobstį rado muziejuose, kita dalis jau prarasta. Šiuo darbu siekiama atkreipti dėmesį į vieną iš geležinių kryžių rūšių, t.y., tokius, kurių dekore yra išlikusios vietinių meistrų iš švino ar alavo lietos detalės. Tai dažniausiai tik antkapiniai kryžiai, tačiau keletą jų teko matyti stovinčių šalia sodybų. Straipsnyje nespėliojama lietuvių reljefų kilmė ir autorystė. Dažniausiai kalviškoje kryždirbystėje naudojamos lietos detalės buvo fabrikinės, vežamos iš miestų, pramonės centrų – apie tokias nekalbėsime. Šio staipsnio dėmesio centre yra liaudies meistrų darbo serijiniai ir vienetiniai (pvz. memorialiniai užrašai) dirbiniai, turintys atminimo, laimingos amžinybės laidavimo (mirusiojo užtarimas maldoje) ir estetinę funkcijas. Dažniausiai šių funkcijų negalima išskirti, nes jos yra viena kitą papildančios. Pavyzdžiui memorialinėse lentelėse būna ir mirusiojo inicialai, gimimo, mirties datos (žmogaus atminimas) ir maldos už mirusįjį, kreipiniai, prašant maldos (mirusiojo užtarimas maldoje).

Reljefinės šventųjų figūrėlės taip pat visada turi kelias funkcijas: jos dažnai yra skurdžios ornamentuotės kryžių puošybinis elementas bei akcentas ir, žinoma, konkretaus šventojo, kurio užtarimo prieš Dievą tikimasi, atvaizdas. Kryžiaus pečius ir viršūnę užbaigiantys žvaigždžių ar gėlių reljefai taip pat nėra vien dekoratyvūs. Kryždirbystėje kaip ir kituose liaudies dailės žanruose dažni dangaus kūnų, augalų ar geometrinių motyvai visada turi simbolinę prasmę. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, kuomet išplito čia aptariami geležiniai kryžiai, simbolinė ornamento prasmė turbūt nei kūrėjo, nei vartotojo nebuvo logiškai išaiškinama. Dangaus kūnų, augalų motyvų naudojimas ornamentikoje buvo suvokiamas daugiau intuityviai nei logiškai, kaip būtinas ir svarbus visai tradicinei kultūrai.

Straipsnyje glaustai apžvelgiami beveik visi vietinių meistrų lietuvių reljefų siužetai. Daugiausia jų rasta Žemaitijoje, todėl pasirinktas būtent šis Lietuvos regionas ir jame esantys kryžiai su lietomis detalėmis. Dėl šio teksto glaustumo čia neaptariama Jėzaus Kristaus ikonografija lietuvių reljefuose, o iš visų Mergelės Marijos siužetų didžiausias dėmesys skirtas Šiluvos Dievo

Motinos lietu atvaizdų variantams, nes jie liudija neabejotinai vietinę statulėlių kilmę ir siejasi su svarbiausiu 2008 – ujų metų Lietuvos Bažnyčios minėjimu – Dievo Motinos Apsireiškimo Šiluvoje 400 metų jubiliejumi.

Lieti memorialiniai užrašai

Liaudies kūrybai būdingas natūralumas, spontaniškumas atsispindi ir lietuose memorialiniuose užrašuose. Ne visi kalviai mokėjo rašyti, tekstas dažnai būna surinktas be tarpų (taupant vietą), žodis nutrūksta netikėtose vietose, raidės sukeičiamos vietomis arba išliejamos atvirkščiai. Užrašai teikia papildomos informacijos apie to meto kalbą, rašmenis, pamaldumą. Vienas įdomiausių lietu tekstų Žemaitijoje, deja, jau nebesantis, buvo užfiksuotas Žemaičių Kalvarijos kapinėse. Kryžiaus vertikalės pločio lentelėje rašoma: „JEZAW/NAZAR-/ENSKAS:/SUSEME:/LKANT/DUSZIU:/ (toliau – po horizontaliu brūkšniu – J.P.) AMZENA/ATILSI...“(1 pav.). Sekant fabrikiniais, iš ketaus lietais kryžiais, liaudies meistrų darytuose paminkluose užrašai neretai komponuojami kryžmų susikirtime. Vienas seniausių tokio užrašo komponavimo pavyzdžių yra Girkalnio (Raseinių r.) kapinėse (2 pav.).

Augalinių ar dangaus kūnų detalės – dažniausiai segmentines žvaigždes ar ramunėlę primenantys liejinių motyvai – būdingi visai Žemaitijai. Kryžių su tokiomis detalėmis yra publikuota keleto muziejų rinkinių kataloguose. Paprasčiausios detalės primena gėlę (ramunę) (3 pav.). Retesni yra žvaigždės su trimis kryželiais ar trimis mažomis žvaigždelėmis kryžmos galus užbaigiantys bareljefai (4 pav.).

Dievo Motina su Kūdikiu (Šiluvos Mergelė Marija)

Šiluvos Mergelę liaudies meistrai vaizduodavo visu ūgiu, o ne iki pusės, kaip yra šventame paveiksle. Yra net šeši šio siužeto lietu reljefų variantai. Mažiausieji reljefai - 9,3 cm (5,6 pav.) ir 12,5 cm aukščių (7 pav.). Du variantai vidutinio dydžio statulėlių (abu maždaug po 15 cm aukščio) išsiskiria tuo, kad Šiluvos Dievo Motina čia vaizduojama stovinti ant postamento (altoriaus?), tarsi pakylėta, išaukštinta (8 pav.).

Du aukščiausieji reljefų variantai jau be postamentų. Tai stamboka, “žemaitiško” charakterio Marijos skulptūrėlė (aukštis - 16,5 cm) (9 pav.) ir aukščiausioji - 19 cm turbūt labiausiai primena šventąjį paveikslą (10 pav.).

Pieta

Dievo Motina su mirusiu Kristumi ant kelių yra vienas populiariausių siužetų antkapinėje skulptūroje. Lietuose reljefuose jis dažnai naudojamas labiau išplėtotoje kompozicijoje – Dievo Motina su mirusiu Sūnumi bei šventieju arba angelų figūromis. Yra trys pietos siužeto variantai: didžioji, vidutinė ir mažoji pieta (11 pav.).

Įvairūs šventieji

Viena populiariausių šventųjų mergelių kankinių tiek liaudyje, tiek apskritai krikščioniškame pamaldume buvo Šv. *Barbora*. Tikėta, kad šv. Barbora apsaugo nuo staigos mirties, žaibo ar audros, taip pat ji laikyta laimingos mirties išprašytoja tiems, kurie mirė nespėję priimti Šv. Sakramento. Todėl liaudies skulptūroje ji vaizduojama stovinti ir vienoje rankoje laikanti taurę su ostija, simbolizuojančias paskutinio sakramento suteikimą, kitoje – kalaviją arba palmės šakelę (kankinystės ženklas) (12 pav.).

Tik dviejų šventųjų figūrėlės vaizduojamos klūpinčios. Tai Šv. *Pranciškus* (galbūt nusižiūrėta į kitą skulptūrinę kompoziciją – „Šv. Pranciškaus stigmatizacija“?) (13 pav.) ir raudanti po kryžiumi Šv. *Marija Magdalieta* (lyg iš medžio raižytame liejinyje Marija veikiau santūriai šypsosi nei aprauda mylimąjį Mokytoją) (14 pav.).

Apaštalų atvaizdai daugiausia buvo paplitę kapinėse statomuose paminkluose. Šv. Petro, Dangaus karalystės vartų sergėtojo, siužetas kapinėse irgi daug dažnesnis nei kitose vietose. Todėl Šv. Petras ir kiti apaštalai, artimi Kristaus mokiniai ir sekėjai, iškyla kaip ypatingi tarpininkai tarp žmogaus ir Dievo, užtikrinantys laimingą pomirtinį gyvenimą. Žemaitijoje kol kas rasti tik du to paties meistro kalti kryžiai su lietais apaštalų reljefais. Į kryžiaus rėmą įmontuota geležies juosta kniedėmis jungiama su lietais „trilapiais“, kurių kiekviename lape – po vieną apaštalo figūrą su jam būdingais atributais. Virš kiekvieno apaštalo išpaustas jo vardas ar vardo trumpinys lotynų kalba. Kairėje kryžiaus šakoje – apaštalai Šv. Matas, Šv. Andriejus ir evangelistas „Šv. Lukas, viršutinėje – apaštalai Šv. Simonas, Šv. Petras ir Šv. Pilypas, atskirai pritvirtinta Šv. Jokūbo figūra. Dešinėje kryžiaus šakoje – apaštalai Šv. Paulius, Šv. Morkus ir Šv. Baltramiejus (15 pav.). Prie geležies juostos turėjo būti pritvirtintos kitų apaštalų figūros, tačiau jos jau nukritusios.

Vaiguvos kapinėse rastas vienas mįslingiausių reljefų – pagal vaizdavimo būdą (figūra debesyse) ir jo vietą kryžiuje (pritvirtintas kryžiaus viršūnėje) tai galėtų būti *Dievo Tėvo* reljefas (16 pav.). Galima tik spėlioti, kokia šio pirmojo Švč. Trejybės asmens vaizdavimo prasmė bei paskirtis: ar taip vaizduojamas laiminimo ženklas, tikėjimas, kad Dangus yra pasiekiamas ir artimas ar, šiek tiek juokaujant, – bandymas patį Dievą palenkti savo mylimojo mirusiojo pusėn?

Iliustracijų sąrašas:

- 1 pav. – lietas užrašas Žemaičių Kalvarijos (Plungės raj.) kapinėse. Rutkų giminės antkapinis paminklas, statytas apie 1913 m. Foto – 1998 m.
- 2 pav. – lietas užrašas Girkalnio miestelio kapinėse:
SP CZE/ELSTAS/FRANCISZKA/DYDYU/RG KIE 1890 (Didjurgienė? – J.P.)
- 3 pav. – lietas gėlės žiedas (žvaigždė?). Lyduvėnų (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2005 m.
- 4 pav. – dangaus kūnų motyvas. Šaukėnų (Kelmės raj.) kapinės. Foto – 2008 m.
- 5 pav. – Šiluvos Dievo Motina. Tytuvėnų (Kelmės raj.) kapinės. Foto – 2008 m.
- 6 pav. - Šiluvos Dievo Motina. Varnių (Telšių raj.) kapinės. Foto – 2008 m.
- 7 pav. Šiluvos Dievo Motina. Tytuvėnų (Kelmės raj.) kapinės. Foto – 2005 m.

- arba 7 pav. Šiluvos Dievo Motina. Tytuvėnų (Kelmės raj.) kapinės. Foto – 2008 m.
8 pav. Šiluvos Dievo Motina. Nemakščių (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2005 m.
9 pav. Šiluvos Dievo Motina. Lyduvėnų (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2005 m.
10 pav. Šiluvos Dievo Motina. Viduklės (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2005 m.
11 pav. Pieta (vidutinioji, t.y. 12 cm aukščio). Antoninos Kosilopskos, mirusios 1887 m. ir jos dukros Annos Mosiejovos antkapinis paminklas. Šiluvos (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2005 m.
12 pav. Šv. Barbora. Paliepių (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2008 m.
13 pav. Šv. Pranciškus. Šiluvos (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2005 m.
14 pav. Šv. Marija iš Magdalos. Šiluvos (Raseinių raj.) kapinės. Foto – 2005 m.
15 pav. Apaštalų kryžius. Kaltinėnų (Šilalės raj.) kapinės. Foto – 2008 m. Yra visas (nelabai gera kokybė) ir detalėmis fotografuotas kryžius.
16 pav. Dievo Tėvo (?) reljefas. Vaiguvos (Kelmės raj.) kapinės. Foto – 2008 m.

Nuotraukos – autorės